

NÅR DIALEKT SÆTTES PÅ SKRIFT - ET EKSEMPEL

Af H.A. Koefoed (Odense Universitet)

De danske folkemål er som andre dialekter primært talesprog. Ikke desto mindre er de siden romantikkens tid forsøgt sat på skrift og med større eller mindre held brugt som skønlitterært medium. Takket være deres etablerede status som klassikere, er forfattere som Blicher og Aakjær også blevet landskendt med deres bidrag på jysk dialekt.

Den eneste klassiker med bornholmsk baggrund, Martin Andersen Nexø, har ikke skrevet på dialekten. Det betyder ikke, at andre ikke har gjort det, men deres produkter er ikke på samme måde kendt uden for øen. Der er skrevet både noveller og romaner på bornholmsk, men de har triviallitteraturens præg; det samme gælder de i lokalsamfundet meget populære dialektkomedier. Derimod er der skrevet digte af høj litterær karat, som dog unddrager sig et videre publikums gunst som følge af sprogets utilgængelighed, må man vel erkende, for andre end indfødte bornholmere. Og selv for disse kan det knibe med forståelsen.

Siden 1930'erne finder man også bornholmsk anvendt i den humoristisk underholdende genre som causerier i øens dagblade. Den her fremlagte prøve, som agtes analyseret, hører denne genre til. Den hedder *På søkkel te Smaragdsjøen* og findes i dagbladet Bornholmerens weekendtillæg den 29.9.90. Forfatteren underskriver sig Borrita, som er den bornholmske form af navnet Birte. Hun bidrager løbende med små beretninger fra hverdagslivet: dialoger eller erindringsbilleder. Hun har også skrevet flere hjemstavnskomedier og radiospil på bornholmsk, og er bedst, hvor hun i dialoger gengiver talesproget. I sine episke skildringer og kommentarer er hun derimod stærkt påvirket af rigsdansk syntaks. I denne genre falder det ikke naturligt at bruge dialekt. Det her fremlagte eksempel skulle danne grundlaget for en diskussion om dette. Forfatteren stammer fra Rønne, hvad der måske forklarer noget.

Teksten er skrevet med den på Bornholm hævdevundne ortografi, der uden brug af særlige tegn, bortset fra accent cirkumfleks ^, gengiver de relevante (dvs. fonemisk gyldige) lydforhold: (palatalerne) *gj, kj, nj, jl, w* (bilabialt *v*), *z* (stemt *s*), samt vokalen *å*.

Jeg vil ikke komme meget ind på det lydligt-ortografiske. Forfatteren er relativt sikker (- trykfejl kan man ikke se helt bort fra, fx i et tilfælde *då* for *då*). Usikkerhed med hensyn til fordelingen af *v:w* og *sz* deler hun med de fleste nulevende bornholmere, da selve dialekten på disse punkter, ligesom flere andre, længe har vist nedbrydningstendenser. Hun skriver i reglen korrekt *w* i *hawed, nawn, stæwar*, og *v* i *løvv*; men fejlagtigt *v* for *w* i *Lævka*. Korrekt *z* i *Håzle, -huz* og *s* i *spista*; men fejlagtigt *is* for *iz* og *vrikkaløs* for *-løz*.

Formen *ijen* dækker den almindelige udtale nu for ældre *igjen*, og *gijk* er nu det almindelige for ældre *gijkj*; men i disse tilfælde antyder allerede Espersens ordbog tendensen. - Decideret fejl er dog *sjynjka* for *sjynka*. Omvendt ses i formen *befordringsmiddel* overgangen fra *nj* til *ng* i nyere bornh. - ikke kun i "rønnaftint". Se min redegørelse i undersøgelsen *Palatalerne i bornholmsk* (1944 - utrykt).

Hvad morfologien angår, røber teksten god beherskelse af bøjningssystemet. Specielt mærkes genusfordelingen på substantiverne mask.-fem.: *enj bil, dånj, motorinj, søkkelinj, vænj* - over for *en dama, pænjabogen, en træbro*.

Forfatteren skriver *døren* for korrekt ældre *dørn*. Den gamle form *darn* må anses for helt glemt i dag. Kun en enkelt gang bruger hun forkert genus, fem. for mask., i *-sjøen* (oven i købet i overskriften *Smaragdsjøen*) for *-sjønj*. Lydligt skulle det, hvis ordet var fem. også stå den sammentrukne form **sjøn*. Navnet er forholdsvis ungt som betegnelse for et tidligere yndet udflugtssted mellem Rønne og Hasle, oprindeligt en gammel lergrav, og det kan være forklaringen på genusskifte under indtryk af rigsdansk.

Genusforskellen kommer også korrekt til udtryk i adjektivbøjningen: mask. *blånker, enjgoer kjørevaj, stor å starker*. Selv fremmedord er tilpasset genusbøjningen: *civiliserder, splinternyer*. - Fem. ses i *jå ble så pustfujl* (om forfatteren selv som kvinde). På gammelt bornh. hedder det forøvrigt *ambostu*.

Forf. skriver *min* (bære *halldel*), hvor man skulle vente mask. *minj*, men denne form er nok generelt faldet sammen med fem.formen i tryksvag stilling. - Hun skriver *dorres*, som generelt har erstattet ældre *dorra*.

Under bøjning mærker man sig den korrekt sammentrukne form *strân* (jf. modsat

døren ovenfor).

Dobbelt bestemthed ses i *denj karabiddanj* og foreligger formentlig også, selv om ikke entydigt, i *denj flinka manj*, fordi *manj* er identisk i bestemt og ubestemt form af ordet. - Dobb. bestemthed ses også i *denj dânjs*, selv om genitiv her virker ubornholmsk; se nedenfor.

Pluralisformerne *bogstawa* og *søkla* er korrekte bornh. former over for den rd. endelse *-er*. - *kågerna* skulle egl. være *kågarna*, men det er måske for pedantisk at forvente dette, da *a* i denne endelse heller ikke respekteres i nyere bornh.

I verbernes bøjning bemærkes de korrekte præteritumsformer *føre*, *spore*, *vente*, og kongruens i de sammensatte tider: *vi va kommena fram, då gearen foie va opfunjena*.

Forkert bøjningsform (hvis det ikke er en trykfejl) er *nyforlåuda* for *-forlåuada*. Fejlagtig konstruktion er også: *vor ... e Smaragdsjøen blev å*, for: *vor ... e S. blen å*. Eller hvis det skulle være korrekt genus: *-sjøn blen å*; eller: *hår blev å*.

På grænsen mellem morfologi og sprogbrug hører brugen af *då* og *når*, hvor dansklærere tidligere var efter bornholmske skolebørn, som skrev *når*, hvor rigsdansk sprogbrug kræver *da*. På det punkt er Borrita i overensstemmelse med rigsdansk, hvor hun benytter *då* i tilfælde som: *Då vi nå'de te Swårthat*, ... og: *men då ja hadde få'd tråmpad maj op ad bakkanj* ...

Hvad ordforrådet angår, der sammen med syntaksen for os er det mest interessante ved teksten under synsvinklen: afsmitning, skal det pointeres, at den indeholder flere gamle, karakteristiske bornholmske ord og vendinger, uden at være bevidst arkaiserende, som visse andre bornholmske skribenter i tilsvarende genre lægger op til, eksempelvis (i tekstens rækkefølge): *gjebsdå*, *koss vor ja mente maj*, *stæwa saj*, *spode saj*, *enj hellu*, *forgrysta*, *trå*, vsa. yngre *trø*, *forlademaj*, *ættevijnj*, *for hundan*, *karabiddanj*, *pustfujl*, *vrikkaløs*. Dobbelt konjunktion bemærkes også: *veddan a*, *viss a*, *mens a*.

Men påfaldende er også de mange oplagt rigsdansk prægede ord og udtryk

- dels generelle (*prester*), dels specielle fagglosser (*gear*), som også er fremmedord i rd. Det skal medgives, at det ikke altid er let at finde et alternativt dækkende bornh. ord, hvis man ikke vil være puristisk nyskabende, hvor det drejer sig om begreber, der hører vort moderne globale samfund til. Man kan også, om man vil, tage det som et positivt træk, at dialekten kan tilpasse sig udviklingen og dermed bevise sin anvendelighed som kommunikationsmiddel i alle situationer.

Mange af ordene er påfaldende lange (sammensætninger) og dermed i sig selv skriftsprogsprægede: *splinternyer*, (*elastik*-)*frakkeskånara*, *konstfærdit nætmønster*, *vidunjered*, *mit forretrukkene befodringsmiddel* (- kunne omskrives til enklere talesprog: *de befodringsmiddel ja forretrækjer*), *råubrøsmotorinj* (direkte overført rd. spøgende metafor), *parkerinjsplåz*, *letvægtssøkkel*, *højdepunktet* (litterært). - Endvidere kortere ord og udtryk: *prester*, *sju-åta årj*, *unægtelit*, *startada*, *gear*, *lokål vajledninj*, *spendera*, *civiliserder*, *gjengjæjl*, *observerde*, *transportabelt*, *injrettad*, *sjillerhuz*, *boks*, *funderde*.

Mange vendinger synes også umiddelbart litterært skriftsprogligt påvirkede: *hæjler enj gjerna*, *Enj e ganske anjelens frit stæjld*, *min bære halldel* (rd. klichéagtigt. Bornh. ville være: *minj manj* eller *min konna*), *som tænjt så gjort*, *så gjik ed astå*, *enj hva ja kanj prester*, *ud ad Møllegåda gjik ed*, *samtidit så ja foran maj*, *i panser å plåda* (litterært), *en fjern fortid* (do.), *sende en venli tanka jemm*, *lokål vajledninj*, *i retninj mod Håzle* (bornh. kun: ... *mod H.*), *holtt skarpt udkjik ætte*.

Flere ledkonstruktioner (fx hypotagmer) er ekstremt lange og tunge: *alri forra va dær set sa fornemt ed kjøretøj* (passiv for bedre aktiv: ... *hadde enj set*), *mit forretrukkene befodringsmiddel*, *væl ankommena te Rønna* (absolut konstruktion, i stedet for: *då vi va væl ankommena te R.*), *ed åuerbelastad dâmplokomotiv*, *en lång å temmeli injviklad forklârinj*, *enj goer civiliserder kjørevaj*. - *Denj dânjs oplæwelser* kunne udtrykkes mere talesprogsnært som: *oplæwelserna dænj dânj*.

Den længste og tungeste ledkonstruktion i teksten, et objekt, finder vi henimod slutningen: *Te gjengjæjl observerde vi ed så besynderlit fenomen som ed transporta-*

belt, kommunalt "das" injrettad i en grumsed-grå-grøn boks å ed sjillerhuz, vistnok å metal. Participiet skulle i talesprog opløses: som va injrettad. Konstruktionen å ed sjillerhuz er også unaturlig på bornholmsk.

Den gennemsnitlige sætningslængde er relativ høj, 20,8 ord pr. periode (punktum). Til sammenligning er tallet 14,6 for et tekstafsnit af samme længde i et eventyr "Dænj swårta halta Hunj" i *Borringholmska Sansåger* ved J.P.Kuhre, Danmarks Folkeminder, nr. 45, 1938, altså en folkelig fortalt historie. Sammenligningen kan være lidt problematisk, da periodeafgrænsningen i en mundtlig fortælling ikke er så skarp som i en skreven (trykt) tekst. Hvis man tæller helsætninger i stedet for perioder i de berørte to teksttyper, bliver tilsvarende tal 15,6 og 11,9. Altså dog en klar forskel mellem skreven og mundtlig fremstilling.

Helhedsindtrykket af *På søkkel te Smaragdsjøen* med hensyn til stil og syntaks er umiddelbart rigsdansk. Fremstillingen er TÆNKTE på dansk og OVERSAT til bornholmsk. Man kan diskutere, om det sprog teksten repræsenterer er regionalsprog; det afhænger af, hvordan man definerer dette begreb. Efter min opfattelse skal også regionalsproget (på Bornholm til dels identisk med "rønna-fint") også have et talenært grundlag.

Mette Kunø og Erik Vive Larsen (udg.):
5. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog,
Århus 1995

RELEVANS, INDIREKTE YTRINGER OG METAFORER

Af Erik Vive Larsen (Aarhus Universitet)

Min foredragstitel refererer til to af de mere betydningsfulde teoridannelser inden for den kognitive lingvistik, der er blomstret op i de sidste 12-14 år. **Relevans-teorien** er fremsat af Dan Sperber og Deirdre Wilson i bogen: *Relevance. Communication and Cognition* (Sperber og Wilson, 1986). De indfører et basalt relevansprincip som styrende for den måde en informationsmængde behandles og opfattes på i en kommunikationsproces. Den kognitivt baserede **metafor-teori** er fremsat af George Lakoff og Mark Johnson i *Metaphors We Live By* (Lakoff og Johnson, 1980).

Når jeg slår de to teoridannelser sammen under ét, er det, fordi jeg ser et snævert sammenfald i sprogsyn og erkendelsesinteresse dem imellem. Begge betragter de sproget primært som et middel til erkendelse, kognition, mens sprogets kommunikative funktion betragtes som sekundær. Sprogets funktion er først og fremmest informationsbehandling med henblik på at blive klogere på sig selv og verden. En ytring kan i den henseende have en **kontekstuel effekt**. Dette begreb er centralt i relevans-teorien. En ytring har kontekstuel effekt, såfremt den tilfører nye elementer i en sprogbrugers **mentale modeller**³⁵, eller såfremt den ændrer eller negerer allerede tilstedeværende elementer i modellen.

For det andet er begge teorier karakteristiske ved, at de har bragt den store del af dagligsproget, der består af forskellige former for indirekte tale - metaforer, ironi, løs tale, vaghed mm. - til ære og værdighed, ja, ovenikøbet påpeget, at disse fænomener faktisk er dominerende i enhver fornuftig dagligdags kommunikation, mens i hvert fald nogen (om ikke alle) tidligere sprogteorier henviste den slags fænomener til lingvistikens overdrev, som mere eller mindre afvigende fra sprogets kernegrammatik.

Sperber og Wilsons relevans-teori giver en fornuftig forklaring på, hvordan

³⁵ Begrebet mental model eller forestillingsskema behandles i Mark Johnson: *The Body in the Mind*, 1987, s. 29ff.